

KOKIĄ GALVĄ IR BIBLIOTEKĄ TURĖJO ONA KOTRYNA RADVILIENĖ?

ARVYDAS PACEVIČIUS

Vilniaus universiteto Bibliotekinių kystės ir informacijos mokslų institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

Senųjų Lietuvos bibliotekų raidos, rinkinių susidarymo ir sklaidos, taip pat skaitymo istorijos tyrimuose svarbu remtis ne tik oficialiais institucinę veiklą liudijančiais šaltiniais (katalogais, inventoriniais sąrašais), knygų ženklais (proveniencijomis, marginalijomis, *graffiti*), bet ir literatūriniais tekstais, tarp jų ir publikuotais, kuriuos pastaraisiais dešimtmečiais į dienos šviesą iškelia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijos, apskritai senosios literatūros žinovai. Prie tokių tekstų galima priskirti vadinamuosius ego dokumentus, arba raštiją pirmuoju asmeniu. Joje vaizdingais svečių šalių bibliotekų apibūdinimais išsiskiria kelionių aprašymai [2; 18]. Pažymėtina proginė raštija, gausiai plitusi ir dauginta Baroko ir Apšvietos laikotarpiais [3; 11; 15]. Antai yra žinomas XVI amžiaus pabaigos Elijaus Bogdaševskio (Elias Bogdaszewski) posmelis *Bibliotheca Radvili*, skirtas Radvilos Juodojo sūnaus Alberto (1558–1592) bibliotekai ir jos paveldėtoji sūnui Jonui (1591–1626) pašlovinti [13] ir publikuotas 1593 metais išleistose *Trenodi-*

jose [3; 5, 156; 17]. Tokiuose proginiuose tekstuose bibliotekos, neaplenkiant aprašomo herojaus santykio su knyga, mokytumu, pristatomos kiek kitaip nei minėtoje oficialiojoje, ar kaip šiuolaikinėje historiografijoje įprasta vadinti – dalykinėje raštijoje [9, 15]. Pastarosios tikslas – fiksuoti informaciją, o paskirtis – inventorinė. O štai laidotuvių aprašymuose siekta emocinio poveikio, kuris sustiprinamas vartojant tam tikrus įvaizdžius, simbolius ir emblemas, primenančias šiuolaikinės medijų kultūros vaizdinius efektus ir padedančias skaitytojui atmintyje atkurti neeilinio įvykio detales [15, 344–346]. Pažymėtina, kad proginė panegirinė literatūra XVII a. Lietuvoje sudarė bene trečdalį leidinių [10], o emblemikos išgalėjimas LDK kultūroje siejamas su jėzuitų veikla ir Antonijaus Posevino (Antonio Possevino) veikalu *Bibliotheca selecta de ratione studiorum* (1593), kuriame krikščioniškoji emblemika buvo priešinta „nepadoriai“ pasaulietinei tapybai: emblemų tikslas turi būti Dievo išminties apraiškų perteikimas vaizdais [14,

65]. Taigi šio straipsnelio tikslas ir yra pamėginti konkrečiau barokiniame XVIII a. vidurio pranešime apie laidotuvių aktą atskleisti jo istorinį kontekstą, bibliotekos ir skaitymo literatūrinės emblemos semantinės prasmės klodą, kultūrologinės interpretacijos metodu jį paaiškinti. Literatūrinė emblema čia suprantama kaip vizualinės ir rašytinės komunikacijos sankirtos raiška medijoje – konkrečioje čia aptariamoje *Pamokslų* knygoje [8].

1750 m. Vilniaus akademijos spaustuvelyje buvo išleista knyga *Pamokslai ir prakalbos, sakytos bendrame šviesaus atminimo Jos Šviesybės kunigaikštienės Jos Mylistos Onos iš kunigaikščių Sanguškų Radvilienės, didžiosios LDK kanclerienės, laidotuvių akte* [8]. Joje, be kita ko, buvo pateiktas laidotuvėms skirtos erdvės (vadinamojo *castrum doloris*), puošniai įrengtos Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje, ir iškilmingos laidotuvių procesijos aprašymas. Procesijoje „ėjo brolijos, magistratai <...> bernardinų, pranciškonų, karmelitų, dominikonų, bazilijonų, benediktinų vienuoliai. Paskui Vilniaus vaivados kapela“ [7, 39]. Gedulingos pamaldos ir atsisveikinimas su velione vyko 1747 m. nuo rugsėjo 10 iki 16 dienos. *Castrum doloris* priminė antrą bažnyčią Nesvyžiaus jėzuitų šventovėje, papuoštą iliuminacijomis, piešiniais, statulomis, simboliais ir emblemomis. Tarp jų buvo ir tokios emblemos su užrašais (subskripcijomis) ir eiliuotais tekstais:

1. Emblema reprezentavo krolowę Sabę sluchającą mądrości Salomona. Na wierz-

chu napis: *Venit ut videret, vidit ut disceret.*
Na spodzie te wiersze:

[I] Tantum discendi studium fervebat in
ANNA,
Quanto narratur docta flagrasse Saba;
Haec ut plus saperet, multas percurreret oras,
Invigilans libris illa sedento sapit;
Haec viva voluit Salomonis voce doceri,
Ast illam taciti plus docuere libri¹.

Pod tym emblema I. Symbolum: ręka z oblokow wyciągniona trzymająca *vitrum auctivum* nad otwartą księgą z tym napisem: *Respice et augetur* na spodzie wiersze:

[II] Crescit ut auctivo tenuissima littera vitro
Sic oculus vigilans mentis adauget opes;
Ex oculis certe sapientia creverat ANNAE,
Quos perlustrandis tradidit illa libris².

Drugie pod tymże emblema *symbolum*:
Odmalowana biblioteka, kędy jedne już

¹ Emblema vaizdavo Sabos karalienę, klausančią Saliamono išminties. Viršuje [buvo] užrašas: *Atvyko, kad pamatytu, pamatė, kad išmoktu.* Apačioje eilėraštis:

(I) Tokiu mokymosi uolumu degė Ona, / Kokių, sakoma, kad buvo liepsnojusi mokytoji Saba; / Ši [t. y. Sabos karalienė], kad daugiau įgytų proto, / Daugelį šalių aplankė / Ta [Radvilienė] budėdama prie knygų sėdėjimu įgijo išminties. / Ši [Sabos karalienė] gyva [būdama] norėjo būti mokoma Saliamono balso, / Tai aną [t. y. Radvilienę] tyliosios knygos daugiau pamokė.

² Po šiuo [eilėrašči] I emblema [ir] simbolis: ranka ištiesta nuo debesų laiko *padidinamąjį stiklą* virš atverstos knygos su užrašu: *pažvelk atgal ir ji išaugš*, [o] apačioje eilėraštis:

(II) Auga, kaip ploni raštai po didinamuoju stiklu, / Taip budri akis teaugina minties pastangas. / Iš tiesų Onos išmintis buvo išaugusi iš akių, / Kurias ji nukreipė peržvelgti knygas.

ułożone swym porządkiem po szafach księgi, inne *ex cumulo* ręka ludzka dokłada y wstawuie z tym napisem: *Capiet omnes*. Na spodzie te wiersze:

[III] ANNA tot ingenio libros concluderat
uno,
Quot vix ampla satis bibliotheca capit;
Ex bis concludens praemissis conjice lector
ANNAE quam vastum debuit esse caput³

Taigi, pirmajame eilėraštyje⁴, skirtame lavinimuisi, lyginami O. K. Radvilienės ir Sabos karalienės mokslai, pagoniškam mokytumui priešinamas krikščioniškas mokslas, mat Saba atstovauja sakytinei tradicijai, ją ugdė Saliamono balsas, o štai Ona skaito ir mokosi „iš tyliųjų knygų“, vienuoje. Tai krikščioniškojo skaitymo, derinamo su malda ir susikaupimu, tradicija. Nebejojama, kad Ona buvo labai pamaldi, apie tai plačiai rašė savo monografijoje Wanda Karkucińska [7, 76–91].

Antrojo posmo pagrindinė gija yra augimas ir, šiuolaikiniais terminais sakant, sensomotoriniai Onos gebėjimai skaityti ir įsisavinti žinias. Eiles pristatantis simbolis yra

³ Kita po šiuo eilėraščiū emblema *symbolis*: nupiešta biblioteka, kurioje vienos knygos jau sudėliotos tvarkingai spintose, kitas *iš krūvos* žmogaus ranka ima ir deda [į lentynas] su užrašu: *tepasims visas*. Apačioje eilėraštis:

(III) Ona vienu protu tiek aprėpė kygų, / Kiek vos apima pakankamai gausi biblioteka. / Iš prielaidų, dukart padaręs išvadą, skaitytojau, spręšk, / Kokia gigantiška turi būti Onos galva.

⁴ Autorius dėkoja dr. Almai Braziūnienei ir Vidui Garliauskui už patarimus ir pagalbą verčiant tekstus iš lotynų į lietuvių kalbą.

didinamasis stiklas (*vitrum auctivum*), kuri virš knygos laiko iš dangaus nusileidžianti ranka – nuoroda į dievišką įkvėpimą ir Onos pamaldumą. Onos išmintis augo kaip smulkus raštas (tekstas) žiūrint per didinamąjį stiklą, o žvitri akis ir žvilgsnis, nukreiptas į knygas, išaugino šios *femina lectissima* išmintį. Taigi posmelyje jaučiamas filosofinių Apšvietos epochos pažinimo teorijų dvelksmas. Onos fizinės savybės lemia išmintį, o kūnas kaip koks prietaisas mechaniškai dalyvauja įsisavinant žinias, mat „Onos išmintis augo iš akių“. Atverstos knygos, reiškiančios Viešpaties apreiškimą ir įstatymą, simbolis žinomas jau Senajame Testamente, o vėlyvaisiais viduramžiais tarp krikščionių radosi idėja, kad gamta, arba pasaulis, yra knyga, kurioje glūdi atskleistinos tiesos [4, 131–132]. Taigi O. K. Radvilienės skaitymas – tai ir pasaulio pažinimo procesas.

Trečiame posme ir jo lydraštyje, žaidžiant lotynų kalbos žodžiais *capiet omnes*, *capit*, *caput* (tepasims visas [knygas], [biblioteka] apima, galva), kalbama apie bibliotekos, knygų rinkinio neaprepiamą platybę ir dar didesnes žmogaus proto galimybes. Žvelgiant retrospektyviai, užčiuopiama bibliotekos virtualybė, neturinti ribų, kita vertus, netgi pakankamai didelės bibliotekos fondas nepranoksta minties platumo (palygink posakį: *greitas kaip mintis*). Beje, apie barokinės bibliotekos virtualumą gražiai yra rašęs Gabrielis Naudė: „Mat dėl bibliotekos teisėtai jis [išsilavinęs žmogus] gali vadintis kosmopolitu, arba pasaulio gyventoju, nes gali viską žinoti, viską matyti, nebūti neišmanėlis, vienu žodžiu, jis yra absoliutus

viešpats tokio pasitenkinimo, kurį gali valdyti pagal užgaidą, mėgautis juo kada užsimanęs, atsisakyti jo vos užsigeidęs, puoselėti jį savo nuožiūra ir niekieno nevaržomas, be pastangų ir be jokio vargo patirti ir sužinoti didžiausias smulkmenas viso, „kas yra, buvo ar gali būti žemėje, jūrose ir pačiose slapčiausiose dangaus aukštybėse“ [12, 29–30]. Kita vertus, Nesvyžiaus Radvilų biblioteka, kurios fondai aptariamam laikotarpiui siekė 14 000 tomų, eilėraščių autoriams galėjo atrodyti neaprėpiami. Manoma, kad LDK kancleris Karolis Stanislovas Radvila (1669–1719), vadinamas *viva bibliotheca eruditionis* (gyva erudicijos biblioteka), dėl savo bibliofilinių interesų pasirinko ir žmoną – čia aptariamą knygų mėgėją Oną Kotryną Sanguškaitę. Mat ši iš Bialos Palenkėje į Nesvyžių su kraičiu atsigabeno turtingą asmeninį knygų rinkinį, kuris Nesvyžiuje buvo laikomas atskirai nuo vyro kolekcijos kaip *Biblioteka Bialska* (Bialos biblioteka) [19, 157].

Apie šios neeilinės moters biblioteką daugiau duomenų pateikia W. Karkucińska nurodydama buvus vadinamąjį prancūziškąjį ir lotyniškąjį (arba didįjį) O. K. Radvilienės bibliotekos skyrius; jų katalogai buvo sudaryti atitinkamai 1720 ir 1733 metais [7, 94–95]. Yra žinomi išlikę pakankamai iškalbingi O. K. Radvilienės bibliotekos knygų ženklai: „Niechay naydluzsze Lata zyje zdrowa / Anna z Lubartow Cna Radziwiłłowa amen“; „Anna z xiążąt Lubartow Sanguszkow / Xiężna Radziwiłłowa Kanclerzyna / Wielka Wo X Litt.“ [6] (knyga saugoma Sankt Peterburge, Mokslų akademijos bibliotekoje, sign. 109/VI.6).

Taigi aptartieji laidotuvių akto tekstai ir simboliai rodo, kad Radvilų aplinkoje XVIII a. pirmojoje pusėje tebebuvo puoselėjama klasikinio baroko knygos kultūra, kuriai pagrindus XVII a. pradžioje padėjo Nesvyžiaus katalikiškos ordinacijos ir reprezentacinių rūmų steigėjas Mikalojus Kristupas Radvila-Našlaitėlis. Tikėtina, kad jo dvare kuriant, plečiant ir puoselėjant biblioteką buvo remiamasi ne tik jėzuitu Antonijumi Posevinu, minimu 1651 m. katalogo pratarinėje [1], bet ir minėto G. Naudé „Patarimais kuriančiam biblioteką“ (*Advis pour dresser une bibliothèque*), pirmą kartą išleistas 1627 m. Istoriografijoje ilgai tapatintas su bibliotekininkystės teorijos ir praktikos vadovu, pastaruoju metu šis traktatas prisimenamas platesniame žinojimo struktūrų, informacinių bendruomenių raidos kontekste.

Galima teigti, kad O. K. Radvilienė, pranokusi daugelį savo gentainių ir „giminių“ iš vyro pusės, nekalbant apie amžininkes didikes, reprezentuoja vieną pirmųjų LDK kultūros istorijoje moterų asmenybių, sąmoningai ir sistemiškai tvarkiusių ir valdžiusių ne tik savo dvaro rūmus ir ūkį, bet ir informacijos išteklius bei rinkinius, sukauptus archyve ir bibliotekoje. Aptartos laidotuvių pompos organizatoriai, simbolikos kūrėjai ir poezijos autoriai tai žinojo ir, kiek padidinę velionės O. K. Radvilienės nuopelnus (didinamojo stiklo simbolis čia ypač svarbus), parodė, pasakė ir užrašė ne tik amžininkamas, laidotuvių dalyviams, bet ir ateities kartoms. Gal ir mums?..

NUORODOS

1. *Bibliotheca alias Consignatio Generalis Librorum Arcis Nesuisiensis per Classes Dispositorum Iussu et Imperio Illustrissimi Ducis ac Principis Domini Domini Alexandri Ludovici Radziwiłł [...] A. D. 1651.* Biblioteka Kórnicka, sygn. 1341.
2. BILEVIČIUS, Teodoras. *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis.* Vilnius: LLTI, 2003. 279 p.
3. *DAINOS pasauliui, saulei ir sau.* Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija. Vilnius: Vaga, 1993. 509 p.
4. FERBER, Michael. *Literatūros simbolių žodynas.* Vilnius: Mintis, 2004. 355 p.
5. JURGELĖNAITĖ, Rasa. *Lotyniškoji laidotuvių poezija.* XVI amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė. Vilnius: LLTI, 1998. 251 p.
6. *Kalendarz historyczno-polityczny na Rok Pański 1740 przestępny, po Przybyszowym pierwszym.* Zawierający w sobie rewolucje roczne: Święta ruchome y nieruchome: dni Xiężyćá: Wschod y Zachod słońca; y zaćmienia: Monarchie teraznieysze całej Europy: Krola, Senat Polski, Ministrow y Urzędników: Ewenta osobliwsze roku przeszłego. Nad to Jnformacją Chronologiczną o Kalendarzu, y Astrologiczną o Prognostykach, do druku podany. W Drukarni Lubelskiej Societatis Jesu. Lublin: druk. Jezuitów, [1739].
7. KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sangszków Radziwiłłowa (1676–1746).* Działalność gospodarcza i mecenat. Warstawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2000. 391 p.
8. *Kazania y mowy na walnym pogrzebowym akcie ś. P. Jasnie Oświeconey Xiężny Jeymści Anny z Xiężąt Sangszkow Radziwiłłowy kanclerzyny Wielkiej W. X. Lit: miane;* Tudzież krotkie te goż aktu opisanie z wyrażeniem Castrī doloris w Kościele Nieświskim Societatis Iesu wspaniałą y misterną strukturą erygowanego roku 1747. Vilnae: typ. Akad, 1750. 231 p.
9. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504).* Parengė Darius Antanavičius ir Rimvydas Petrauskas. Vilnius: Lietuvos pilys, 2007. 510 p.
10. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005. 288 p.
11. MAČIULYTĖ, Kristina. *Kad Tėvynė gyvuotų...* XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai. Vilnius: LLTI, 2005. 197 p.
12. NAUDĖ, Gabrielis. *Patarimai kuriančiam biblioteką.* Sudarė Arvydas Pacevičius. Iš prancūzų kalbos vertė Vidas Račius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. 227 p.
13. PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje. *Žemaičių bibliofilas*, 2000 gruod. 15, nr. 2. Elektroninę publikaciją versiją žr.: <http://www.straipsniai.lt/Radvilos/puslapis/8478> [žiūrėta 2009 m. birželio 23 d.]
14. PATIEJŪNIENĖ, Eglė. *Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII a. LDK spaudiniuose.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. 372 p.
15. PELC, Janusz. *Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych.* Kraków: Universitas, 2002. 413 p.
16. ŠARLAUSKIENĖ, Skirmantė. Motiejus Kazimieras Sarbievijus ir Barokos emblema. *Respectus Philologicus*, 2006, t. 10 (15), p. 88–100.

17. Threnodiae in obitum illustris[simi] Sac. Rom. Imp. Principis et Domini D. Alberti Radziwil Ducis Olyca et Nieswiz Supremi M. D. Lit. Marshalci Cavnen[sis] et Romburgensis et c. capitanei. Vilnae: Ex Officina Academica Societatis Iesu, 1593.

18. VAIŠNORAVIČIUS, Jonas. *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu: 1667–1669 metų dienoraštis*. Vilnius: LLTI, 2009. 286 p.

19. VLADIMIROVAS, Levas. Lietuvos bibliofilija XVIII amžiuje. *Knygotyra*, 1998, t. 25 (32), p. 156–211.

Įteikta 2009 m. rugpjūčio mėn.